

nujno potrebno za temeljito preučevanje in objavo arheološkega odkritja, pa čeprav veliko manj zahtevnega od tistega nolanskega) urednika morala spoprijeti z vse prej kot enostavno nalogo usklajevanja skupine, ki jo je sestavljalo več kot petdeset učenjakov, arheologov in znanstvenikov, dejavnih na različnih področjih. Z vključevanjem, revidiranjem in posodabljanjem ogromne in raznolike množice informacij, ki se je nabrala v minulih letih, so ustvarili enovito, a izjemno zapleteno in široko strukturirano publikacijo. Količina in heterogenost obravnavanih tem vodita k zaključku, da predstavljena knjiga ponuja mnogo več, kot kaže naslov.

Določeno število uredniških in tiskarskih napak, nekatere nerodnosti pri postavitvi in paginaciji ne vplivajo pomembno na ustreznost dela: ob tem se nadejamo, da bo v kratkem z ustreznim pregledom in popravki tudi ponatisnjeno.

Paola CASSOLA GUIDA

Prevod: Peter Turk

Lorenzo Zamboti, Manuel Fernández-Götz, Carola Metzner-Nebelsick (ur.): *Crossing the Alps. Early Urbanism between northern Italy and Central Europe (900-400 BC)*. Sidestone Press, Leiden, 2020. ISBN 978-90-8890-961-0. 436 str.

Zbornik predstavlja premišljen in pregleden izbor tem, ki so bile obravnavane na istoimenski mednarodni znanstveni konferenci leta 2019, organizirani v Milanu. V 26 prispevkih, ki jih je pripravilo skupno 45 različnih avtorjev, je obravnavana v strokovni literaturi doslej razmeroma spregledana tema urbanizacije v železni dobi na perifernem, od klasičnih grško-etruskih središč oddaljenem, podalpskem in srednjeevropskem prostoru. Raziskave na tem območju so se v preteklosti namreč osredotočale na eni strani na posamezne kolonije ali trgovske postaje, kot so Felsina (Bologna), Marzabotto in Spina, ter na drugi strani na zametke konvencionalnih mestnih naselij v obliki t. i. knežjih mest (*Fürstentum*) ali velikih naselij in najstarejših utrjenih opidov, kot sta Heuneburg in Vix-Mont Lassois.

Prispevki so razdeljeni v štiri sklope. Prvi je posvečen *zametkom urbanizma in prekoalpskim povezavam* in vsebuje štiri članke. V uvodnem uredniku na kratko povzamejo znanstvena izhodišča simpozija, ki je bil posvečen primerjavi procesov urbanizacije in nastanka bolj zapletenih družbenih oblik v času železne dobe na obeh straneh Alp. Opozorijo na ovire, ki so botrovale dosedanjemu nezadostnemu razumevanju in upoštevanju vloge zlasti severnoitalijanskih najdišč (kulture Golasecca in iz estensko-venetskega kroga) pri prekoalpski komunikaciji. Izpostavijo obrobni status, ki ga temu območju pripisuje (italijanska) klasična arheološka tradicija, in nezadostno sinhroniziranost različnih kronologij in datacije začetka železne dobe na obeh straneh Alp. Večinski del uvodnega prispevka pa predstavlja kratka predstavitev zbranih razprav.

Uvodno predstavitev tako nadaljuje Mark Pearce, ki ponudi zanimivo razpravo o dveh na prvi pogled povsem nasprotujočih si definicijah urbanizma. Namesto definicije, ki temelji na klasičnem svetu, predlaga – po njegovem

mnenju za protozgodovinsko Evropo bolj primerno – primerjavo s srednjeveškimi mesti. Na ta način lahko kot (proto-)urbane agregacije prepoznavamo že nekatera večja naselja iz 2. tisočletja pr. n. št. ali pozne bronaste dobe, med katerimi omeni Fratestino v Padski nižini. V naslednjem prispevku tudi Manuel Fernández-Götz razpravlja o različnih definicijah urbanizma. Zavzame se za večzorni pristop k vrednotenju arheoloških dokazov, ki so nedvomno zelo občutljivi na geografsko-kulturni in časovni kontekst. Na variabilnost in cikličnost poselitvenih aglomeracij pokaže na primeru mlajšehalštatskih knežjih mest.

Večzorni pristop k vrednotenju arheoloških najdb, kot ga predlaga Fernández-Götz, najdemo v zelo zanimivem prispevku Louisa in Carole Metzner-Nebelsick, ki sta se odpravila na virtualno potovanje čez Alpe nekje okoli leta 600 pr. n. št. Pot, ki jo začeta na Ligurijski obali v Genovi, katere vloga nekakšnih vrat v halštatsko Evropo že od 10. st. pr. n. št. naprej je po njunem mnenju podcenjena, končata pri Donavi, v bavarskem Günzburgu. Pri tem, ko preučujeta kraje in skupnosti, s katerimi bi se popotnik lahko srečal, razpravljata o posledicah prehoda blaga in idej za ljudi na poti. Ugotavljata, da so tako pri začetnem prisvajanju posameznih italško navdahnjenih statusnih oznak in/ali delov noše kot tudi pri diseminaciji teh elementov v lokalni skupnosti imele ključno vlogo elitne ženske.

Drugi in hkrati najboljšežnji sklop je posvečen *zgodnjemu urbanizmu v severni Italiji*, pri čemer je vseh 13 člankov osredotočenih na območje Padske nižine. Kot prva Paolo Rondini in Lorenzo Zamboti predstavita nove poglede na najbolj južno ležeče, že zgodnje halštatsko središče Verucchio, ki ga tradicionalno obravnavamo kot etruskanko kolonijo. Enako velja za Bologno ali antično Felsino, ki jo predstavlja Jacopo Ortalli. Vpogled v nadregionalne povezave med severovzhodno Italijo in transalpsko halštatsko cono ter Etrurijo in južno Padsko nižino prinaša Cristiano Iaia, ki je analiziral razvoj, uporabo in razširjenost različnih tipov bronastih sekir iz 8. in 7. st. pr. n. št. Šolski primer etruskanskega urbanizma na južnih obronkih Padske nižine je Marzabotto, ki ga predstavljajo Elizabeta Govi, Chiara Pizzirani in Andrea Gaucci, medtem ko nam Giovanna Gambacurta ponudi celovit pregled interakcije sveta živih (naselja), mrtvih (grobnišča) in transcendentnega sveta (svetišča) v venetskem prostoru, s poudarkom na dveh ključnih naseljih, to sta Este in Padova. Še dve pomembni venetski najdišči sta predstavljeni v nadaljevanju. Massimo Saracino in Alessandro Guidi se posvetita protourbanemu naselju Oppeano, katerega začetki segajo še v čas pozne bronaste dobe; Alessandro Vanzetti, Matteo Bertoldo, Francesca Di Maria, Dario Monti, Luciano Salzani in Fabio Saccoccio pa predstavijo tudi preliminarne rezultate novjših geofizikalnih raziskav na najdišču Coazze pri Gazzo Veronese.

Poselitveni vzorci se v severni Italiji koreniteje spreminjajo sredi 6. st. pr. n. št., ko pride do nekakšne notranje kolonizacije z ustanavljanjem novih, srednje velikih ali manjših jedrnih naselij, ki imajo pomembno vlogo v trgovsko-komunikacijski mreži med Mediteranom in centralno Evropo. Eno takih naselij je nedvomno etruskanko trgovsko središče Adria, ki je v luči novih dognanj obravnavano v članku Simonette Bonomi, Marie Cristine Vallicelli in Claudia Baliste. V podobnem okolju je za nekaj stoletij zacvetel mednarodni emporion Spina, katerega urbanizem, arhitek-

turo in materialno kulturo sežeto predstavi *Aleksandra Mistireki* in *Lorenzo Zamboni*. Rezultate novih izkopavanj in neinvazivnih geofizikalnih raziskav etruščanskega rečnega pristanišča Forcello di Bagnolo San Vito prinašajo *Rainer Komp*, *Tommaso Quirino* in *Marta Rapi*. Gre za manjše trgovsko središče, ki je bilo ustanovljeno v drugi polovici 6. st. pr. n. št. in je imelo pomembno povezovalno vlogo jadranskega območja s središči golaseške kulture in osrednjealpskimi centri. Protourbanizem na območju kulture Golasecca na primeru naselij Como in Castello Ticino predstavi še *Raffaele Carlo de Marinis* in *Stefania Casini*. V prispevku izpostavi spremembe poselitvenega vzorca v porečju Ticina in okolici jezera Como tekom 5. st. pr. n. št., ki se v začetku 4. st. pr. n. št. odrazi tudi v nastanku novega središča na območju današnjega Milana. Odsev dinamičnega dogajanja je mogoče razbrati tudi iz objave preliminarne rezultate predhodnih nedestruktivnih, geofizikalnih raziskav (starejše- in mlajše)železnodobnega naselja na najdišču Como-Spina Verde. Te v 16. članku povzamejo *Fabian Welc*, *Louis Nebelsick*, *Carola Metzner-Nebelsick*, *Ines Blazer*, *Alessandro Vanzetti* in *Barbara Grasi*, ki kot najpomembnejši rezultat mednarodnega raziskovalnega projekta izpostavijo prepoznavo objekta, domnevno hiše retiškega tipa. Pregled železnodobnega urbanizma v severni Italiji zaključuje prispevek *Raffaella Poggiani Keller* in *Paola Rodinija*, ki predstavi rezultate novjših raziskav v osrednji Lombardiji: višinskega mladohalštatskega središča Bergamo in že povsem alpskega naselja Parre, katerega življenje se ni drastično spremenilo niti po historično izpričani keltski invaziji leta 388 pr. n. št.

V tretjem sklopu zbornika, naslovljenem *zgodnji urbanizacijski procesi v srednji Evropi*, se fokus razprav preusmeri onstran Alp. Eno najpomembnejših središč, ki ga pravzaprav ne moremo izpustiti iz nobene resne razprave o urbanizaciji v starejši železni dobi, je Heuneburg. Kratak pregled tamkajšnjih dolgoletnih raziskav s poudarkom na najnovejših dognanjih predstavi *Dirk Krause*, *Leif Hansen* in *Roberto Tarpani*. Sledi razprava *Rüdigerja Krauseja*, ki obravnava razvoj "knežjega" središča na gori Ip f v primerjavi z bližnjim gradiščem Goldberg. Na Ip f u sicer pogrešamo več elementov kompleksnega urbanega centra, pa vendar je njegova dominantna, politično in ekonomsko centralna vloga nesporna. Podobno velja za moravska gradišča Minice, Závist-Lhota in Záhořice-Vladař, ki jih v razpravi o zgodnjem urbanizmu in povezavah med Moravsko in severno Italijo vse od 7. st. pr. n. št. izpostavi *Miloslav Chytráček*. Izjemno pomembno urbano središče v železni dobi je tudi keltsko knežje mesto Vix-Mont Lassois, ki ga v 21. članku obravnava *Bruno Chaume*. Osredotoči se na predstavitev novih raziskav utrjenega naselja in pristanišča ob Seni, kjer je bila z geofizikalnimi raziskavami odkrita apsidalna zgradba, podobna tistim na vrhu Mont Lassoisa. Naslednje izjemno naselje iz 6. in 5. st. pr. n. št. v centralni Franciji je Bourges, ki ga predstavi *Ian Ralston*.

Od najbolj zahodnega (proto)urbanega središča, ki je bilo predstavljeno tako na simpoziju v Milanu kot tudi v pričujočem zborniku, se ob zaključku tretjega sklopa vrnemo v vzhodnoalpski prostor: *Sneža Tecco* Hvala sežeto predstavi rezultate raziskav železnodobnega naselja Most na Soči, *Holger Wendling* pa rudarskega središča Dürrnberg pri Halleinu, ki ga že v naslovu svojega prispevka poimenuje "solna metropola".

Zadnji, četrti sklop zbornika je najkrajši, a zato nič manj pomemben. Nasprotno! *Sklepne misli in primerjalne poglede* v ločenih poglavjih podata *Corinna Riva* in *Simon Stoddart*. Prva v svojih razmišljanjih izpostavi, da je skrajni čas, da raziskovalno pozornost od vprašanj izvora in začetkov urbanizacije preusmerimo v preučevanje družbenih, ekonomskih in okoljskih sprememb (ali posledic), ki jih železnodobni procesi urbanizacije prinesejo; drugi pa razpravlja o dolgoživih čezalpskih povezavah in ideološkem ozadju urbanizacijskih procesov, pri čemer je za preučevanje različnih oblik urbanizacije temeljnega pomena (pre)poznavanje tudi podeželskega okolja mest.

Zbornik torej ponuja izčrpen pregled urbanizacijskih procesov, ki so se odvijali južno in severno od Alp v zgodnjem prvem tisočletju pr. n. št., ter različnih metodoloških in teoretičnih pogledov na to temo. Raznolike razprave in predstavitve, ki so ožje geografsko zamejene, so opremljene z nazornimi ilustracijami in brezplačno dostopne za prebiranje na spletni strani založnika.

Lucija GRAHEK

Stephan Karl: *Das römische Marmorsteinbruchrevier Spitzelofen in Kärnten. Montanarchäologische Forschungen.* Mit Beiträgen von P. Bayer, M. Grabner, M. Hainzmann, R. Haubner, C.A. Hauzenberger, A.G. Heiss, K. Layr, D. Modl, W. Prochaska, S. Strobl, B. Toškan, E. Wächter, M. Weißl und S. Wiesinger. – Fundberichte aus Österreich. Beiheft 1. Ferdinand Berger & Söhne GmbH, Wien 2021. ISBN 978-3-85028-951-1. 240 strani.

V začetku leta 2021 je avstrijski BDA (*Bundesdekmalamt*) kot prvo knjigo v svoji novi seriji *Beihefte* revije *Fundberichte aus Österreich*, izdal monografijo o rimskem kamnolomu marmorja *Spitzelofen* nad Labotsko dolino (*Lavanttal*), avtorja Stephana Karla z Inštituta za antiko Univerze v avstrijskem Gradcu (*Institut für Antike, Karl-Franzens Universität, Graz*). Knjiga je sploh prva monografija posvečena enemu od vzhodnoalpskih kamnolomov marmorja, kamnolomov, ki so s svojo proizvodnjo ne le bistveno določili noriško podobo mest in njihovih nekropol, marveč tudi pomembno sodelovali pri oblikovanju spomenikov in arhitektur panonskih mest vse tja do vključno Gornje Mezije. V tem smislu gre torej za pomemben prelom v tradiciji obravnavanja kamnolomov (ne le marmorja) v srednji Evropi, in to v dveh pomembnih točkah. Najprej v dejstvu, da gre za monografsko obdelavo enega samega kamnolomskega območja (*Steinbruchrevier, quarry complex/landscape*), kar postavlja obravnavano monografijo ob bok redkim monografijam mediteranskih in drugih antičnih kamnolomov – npr. Selinunt,¹⁰ Mons Claudianus,¹¹ Mons Porphyrites,¹² Karystos,¹³ Bois de Lens,¹⁴ Hohe Buche bei Andernach.¹⁵ In nato v dejstvu, da se monografija osredo-

¹⁰ Peschlow-Bindokat 1990.

¹¹ Peacock, Maxfield 1997.

¹² Maxfield, Peacock 2001; Peacock, Maxfield 2007.

¹³ Vanhove 1996.

¹⁴ Bessac, Aucher, Blanc 1996.

¹⁵ Mangartz 1998.